

Алани в Східній Європі доби Середньовіччя

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Історіографія проблеми.....	8
1.2. Джерельна база.....	14
1.3. Методологія роботи	18
РОЗДІЛ 2. АЛАНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ЕПОХУ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	22
2.1. Іраномовне населення Євразійського степу в період Великого переселення народів	22
2.2. Аланське населення у складі ранніх тюркських і болгарських об'єднань	26
2.3. Аланський компонент у Хозарському каганаті	33
РОЗДІЛ 3. АЛАНИ У СТЕПАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПЕРІОДУ ВИСОКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	41
3.1. Становище іранського населення у складі об'єднань печенігів, кипчаків і чорних клобуків.....	41
3.2. Взаємовідносини та етнічні зв'язки між аланами-асами і слов'янами у Руську добу.....	44
3.3. Алани у період монгольських завоювань	51
3.4. Переселення аланів-ясів до Угорщини. Участь в етногенезі угорського народу	58
РОЗДІЛ 4. АЛАНИ-ЯСИ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ В ДОБУ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	63
4.1. Аланське населення у складі Улусу Джучі	63
4.2. Походи Тамерлан-шаха на Аланію та подальша доля кавказьких алан...	70
4.3. Становище аланських племен у країнах Східної Європи доби Пізнього Середньовіччя (Угорщина, Болгарія, Візантія)	75

ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	87
ДОДАТКИ	97

ВСТУП

Актуальність. Протягом усієї доби середньовіччя аланське населення Євразійського степу, Північного Кавказу, лісостепового Подоння та навіть Криму періодично входило до складу етнополітичних об'єднань середньовічних номадів алтайського походження. А це, може означати, не тотальне знищення аланів кочівниками-завойовниками, а залучення їх до військово-адміністративних та соціально-господарських функцій усередині політичних утворень номадів. Проте, середньовічні етнополітичні об'єднання Євразійського степу, ще й досі не є достатньо вивченими. Тому, дослідження характеру взаємовідносин між середньовічними номадами і аланами має допомогти вирішити питання, пов'язані із визначенням політичного і соціального статусів осілого некочового населення у державних утвореннях середньовічних кочівників. Не менш вивченими, ніж алани Північного Кавказу, виявилися угорські яси, які й досі компактно проживають в області Ясшаг на сході Угорщини. Уже доведено, що витоки цієї етнічної групи слід шукати на Північному Кавказі, серед місцевого середньовічного іраномовного населення. Однак щодо походження аланів-ясів степів Східної Європи у дослідників немає однозначної відповіді. Неясно, чи зберігались за часів середньовіччя алани в Середній Азії як окрема етнічна група.

Невідомо також, де були розселені алани-яси на теренах Євразійського степу за часів середньовіччя, не подана їхня культурна атрибуція, не з'ясовані питання походження окремих груп середньовічних аланів, ступінь їхньої участі в етногенезі народів Євразії. Розробка проблеми середньовічних аланів зони Великого Євразійського степу дозволить по-новому освітити низку питань етнополітичної історії Східної Європи, Середньої Азії та Північного Кавказу в добу середньовіччя, а також певною мірою допоможе реконструювати деякі етапи у процесі формування сучасних етнокультурних особливостей населення Євразійського степу та сусідніх територій.

Мета роботи: дослідити роль аланів в політичному, економічному, етнічному розвитку країн Східної Європи доби Середньовіччя. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань:**

- проаналізувати історіографію та джерельну базу даної тематики;
- визначити етнічний склад осілого населення степів Східної Європи у добу середньовіччя та позиції там алано-яського елемента;
- охарактеризувати політичну ситуацію в Євразійському степу протягом усього середньовіччя та показати, як відобразилися на розвитку аланів ці політичні події;
- показати ступінь участі середньовічних аланів в етногенезі як середньовічних, так і сучасних народів зони Великого Євразійського степу і відповідно до цього – масштаби впливу традицій аланів на культуру народів Кавказу, Середньої Азії та Східної Європи.

Об’єкт дослідження: іраномовні племена аланів-ясів у добу Середньовіччя.

Предмет дослідження: участь аланів-ясів в утворенні політичних структур Східної Європи доби Середніх віків.

Територіальний межі дослідження включає гори Північного Кавказу та Південного Криму, лісостеп від Волги до Дністровсько-Прутського межиріччя та Панонську низовину в Угорщині. Саме на цих територіях, протягом середньовіччя перебували кочівники алтайського та угорського походження, включаючи окремі групи аланів-ясів. Деякі дослідження, також фокусуються на територіях Закавказзя, Русі, Балканського півострова, куди окремі групи аланів-ясів потрапляли через політичні турбулентності в Євразійському степу.

Хронологічні рамки дослідження визначаються подіями з VI по XV ст. Глобальна трансформація іраномовного населення степу відбулася на зламі V–VI ст., в кінці гунської епохи, що складає нижню межу дослідження. Алани-ясів востаннє згадуються у XV ст. у письмових джерелах як жителі південної Східної Європи та Євразійського степу.

Проведене дослідження має елементи наукової новизни. Зважаючи на відсутність значної кількості наукових робіт із цієї тематики, наша робота є однією із небагатьох в Україні, в якій зроблено спробу простежити еволюцію аланського етносу в добу Середньовіччя, дослідити етнічну і культурну приналежність алан, їх участь в етногенезі європейських народів. Також, ми дослідили відносини між аланами і Руссю, вказали на факти, які можуть слугувати основою для майбутніх досліджень, щодо участі алан в процесі формуванні давньоруської держави.

Апробація. Основні положення магістерської роботи доповідалися на засіданні кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка.

1. На звітній студентській конференції, що відбулась у квітні 2023 р. на історичному факультеті було зроблено доповідь на тему: «Алани і Русь: дискусійні питання взаємин зі слов'янами (IX-XII ст.)». *The 10th International scientific and practical conference «European scientific congress»* (October 29-31, 2023) Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С. 411-416

2. У жовтні 2023 р. підготовлені тези на тему: «Алани і салтівсько-маяцька культура (VII-X ст.)». *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс].* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Випуск 14.

3. Також було підготовлено статтю на тему: Аланське населення у складі Улусу Джучі. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарницький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип. 20. Ч. 2.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що поданий і систематизований у ній матеріал може бути використаний вчителями у школах при підготовці до уроків з історії, зокрема що присвячені добі

Середніх віків. Також матеріали роботи можуть використати науковці при підготовці власних публікацій із даної тематики. Студентам робота стане при нагоді при написанні рефератів, курсових, дипломних робіт; при підготовці власних публікацій та есе.

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, основної частини, що включає 4 розділи, та 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, що нараховують 114 позицій. Загальний обсяг роботи – 100 сторінок, основного тексту – 86.

scientific congress» (October 29-31, 2023) Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С. 411-416

61. Гасендич В. Алани і салтівсько-маяцька культура (VII-X ст.). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Випуск 14.

62. Гасендич В. Аланське населення у складі Улусу Джучі. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип. 20. Ч. 2.

63. Голб Н. Прицак О. Хазарско-еврейские документы X века. Москва-Иерусалим: Гешарим, 1997. 239 с.

64. Головка О. Б. Слов'янське населення причорноморських степів XII – першої половини XIII ст. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина*. Київ : 1993. Вип. 1. С. 37–48.

65. Головка О. Б. Племена торків у політичному розвитку Південно-Східної Європи. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. Київ-Черкаси : 1993. С. 176–181.

66. Головка О. Б. Торки в історії причорноморських степів. *Східний світ*. 1999. № 1–2 (Етнопон. До 80-річчя академіка О. Прицака). С. 112–122.

67. Горбаненко С.А., Колода В.В. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжні. Київ : 2013. 235 с.

68. Горелик М. В. Монголы и подвластные народы в Золотой Орде (этносоциальная самоидентификация и ее внешнее выражение). *Золотоордынское наследие*. 2011. С. 77-90.

69. Готьє Ю.В. Кто были обитатели Верхнего Салтова? *Известия ГАИМК*. Т. V. 1927. С. 65-84

70. Гумилев Л. Н. Древние тюрки. Москва : Наука, 1967. 504 с.

71. Доде З.В. Средневековый костюм народов Северного Кавказа. Очерки истории. Монография. Москва : Восточная литература, 2001. 136 с.
72. Дружинина И. А. Историческая область Папагия трактата Константина VII Багрянородного «Об управлении империей» в свете письменных и археологических источников. *Нижеволожский археологический вестник*. 2018. Т. 17. №. 1. С. 76-89.
73. Еремеев Д. Е. Этногенез турок: происхождение и основные этапы этнической истории. Москва : Наука, 1971. 272 с.
74. Иванов А. И. История монголов (Юань-ши) об асах-аланах. *Христианский Восток*. 1914. Т. II. Вып. III. С. 281-300.
75. Иванов В. А. Город и степь Улуса Джучи (Золотой Орды) – историческая антитеза. *Золотоордынская цивилизация*. 2017. №. 10. С. 162-167.
76. Кадырбаев А. Ш. Тогон Тамерлан – последний монгольский император Китая. *Общество и государство в Китае: XLII научная конференция*. Москва : 2012. Вып. 6. Ч. 1. С. 168-182.
77. Кадырбаев А. Ш. Тюрки и иранцы в Китае и Центральной Азии XIII-XIV вв. Алма-Ата : 1990. 162 с.
78. Кадырбаев А. Ш. Центральный и Северо-Западный Кавказ в эпоху монгольского нашествия и Золотой Орды (по материалам «Юань-ши» и других источников). Владикавказ : Транскавказика, 2014. С. 58-74.
79. Кафаров П. И. Старинные следы христианства в Китае. *Восточный сборник*. 1872. Т. I. Вып. I. С. 1-64.
80. Квітковський В. І. Юртоподібні житла на салтівських поселеннях Лісостепоного Подінців'я. *Дриновський збірник*. 2019. №9. С. 55-66.
81. Кляшторный С. Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. Москва : Наука, 1964. 264 с.
82. Кляшторный С. Г. Азіатський аспект ранньої історії хозар. *Хазарський альманах*. Київ-Харків-Москва : 2003. С. 47–51
83. Ковалевская В. Б. Кавказ и аланы. Москва : Наука, 1984. 192 с.

84. Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Харьков: ХГУ, 1956. 348 с.
85. Кузнецов В.А. Алано-осетинские этюды. Владикавказ: Издательство Северо-Осетинского института гуманитарных исследований, 1993. 181 с.
86. Кузнецов В.А. Аланские племена северного Кавказа. Москва : Издательство АН СССР, 1962. 134 с.
87. Кузнецов В.А. Очерки истории алан. Владикавказ: Ир, 1992. 392 с.
88. Кузнецов В.А. Ясы и куны Венгрии. Владикавказ: Проект-Пресс, 2015. 96 с.
89. Куник А. О родстве Хагано-Болгар с Чувашиами по славяно-болгарскому Именнику. *Записки императорской Академии наук*. Санкт-Петербург, 1879. Т. XXXII. Кн. II. С. 118–161.
90. Кушумбаев А. Восточные мадьяры в истории Дашт-и-Кыпчака, Золотой Орды и Центральной Азии. *Türkoloji*. 2019. №. 95. С. 95-114.
91. Лысенко Н. Н. Асы-аланы в Восточной Скифии. Санкт-Петербург: СОГУ, 2002. 542 с.
92. Ляпушкин И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона. *Материалы и исследования по археологии СССР*. 1958. № 62. С. 142–148.
93. Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины. Ленинград: ЛГУ, 1940. 319 с.
94. Малахов С. Н. Аланская митрополия и аланы в письменных источниках конца 1390-х-1470-х гг. *ЛЕПТОН*. 2018. С. 89-100.
95. Мерперт Н.Я. О генезисе салтовской культуры. *КС ИИМК*. Вып. XXXVI. 1961. С. 14-30
96. Михеев В. К. Подонье в составе Хазарского каганата. Харьков: ХГУ, 1985. 148 с.
97. Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. Москва : Наука, 1990. 264 с.

98. Очир А. Монгольские этнонимы: вопросы происхождения и этнического состава монгольских народов. Элиста : КИГИ. РАН. 2016. 286 с.
99. Патканов К. П. Армянская география VII в. Санкт-Петербург : 1877. 56 с.
100. Павкин М. В. Золотая Орда и право народов Северного Кавказа. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2009. №. 3. С. 45-46
101. Плетнева С.А. На салтово-хазарском пограничье. *Дмитриевский археологический комплекс*. Москва : «Наука», 1989. 288 с.
102. Плетнева С.А. От кочевий к городам. Москва : «Наука», 1967. 200 с.
103. Самоквасов Д.Я. Могилы русской земли. Москва, 1908. 282 с.
104. Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. Москва : Наука, 1979. 155 с.
105. Сланов А.А. Военное дело алан I-XIV вв. Владикавказ: СОИГСИ им. В.И. Абаева, 2007. 400 с.
106. Смирнов А. П. Волжская Болгария. *Степи Евразии в эпохусредневековья*. Москва : Наука, 1981. С. 208–212.
107. Спицын А. Историко-археологические разыскания. 1. *Исконные обитатели Дона и Донца*. ЖМНП. Новая серия. Ч. XIX. январь 1909. С. 67-98
108. Тменов В.Х. Аланы: Западная Европа и Византия. Владикавказ : Северо-Осетинский институт гуманитарных исследований, 1992. 208 с.
109. Тменов В.Х. Аланы: история и культура. Владикавказ: СОИГИ, 1995. 440 с.
110. Толстов С.П. Основные вопросы древней истории Средней Азии. *Вестник Древней истории*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. №1(2). С. 176-204.
111. Туаллагов А.А. Ранние аланы. Владикавказ: ИПЦ СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А, 2014. 464 с.
112. Туаллагов А.А. Сарматы и аланы в IV в. до н.э. I в. н. э. Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2001. 321 с.

- 113.** Чжао Чжу-Чэн. Сведения из Юаньши о военном сотрудничестве между Золотой Ордой и юаньской династией. *Золотоордынское обозрение*. 2016. Т. 4. № 4. С. 779-783.
- 114.** Юрченко А.Г. Военные походы хана Угедея. Христианский мир и «Великая Монгольская империя». *Материалы францисканской миссии 1245 года* / Крит. текст, пер. с лат. С.В. Аксенова и А.Г. Юрченко, исслед. А.Г. Юрченко. СПб.: Евразия, 2002. С. 258-263.